İbn ‘Âşûr’un Tefsirinde İstişhâd Yöntemi*

Abdullah BEDEVA**

Geliş Tarihi: 10.05.2018, Kabul Tarihi: 21.05.2018

Öz

İslam dininin zamanla geniş coğrafyalara yayılmasıyla birlikte Arap dilinde meydana gelen bozulmanın önüne geçmek için Arap dil çalışmaları başlatılmıştır. Yapılan bu çalışmalar çerçevesinde yazılan eserlerde, Kur’ân, Hadis, şiir ve Arap diline müraccat edilmiş ve bunlar istişhâd olarak kullanılmıştır. İstişhâd konusu, dil kurallarını tespit etmekte önemli olduğu gibi Kur’ân âyetlerinin doğru anlaşılıp yorumlanmasında da önemli bir yere sahiptir. İlk olarak sahabe döneminde Kur’ân’ın garip kelimelerini açıklamakta kullanıldığı tahmin edilen istişhâd, daha sonraki dönemlerde âyetlerin dilsel tahlillerinde ve yorumlanmasında kullanılmıştır. Özellikle filolojik tefsirlerde çokça başvurulan yöntemlerden biri olan istişhâd, İbn ‘Âşur’un tefsirinde de önemli derecede kullanılmıştır. Bu çalışmada, Muhammed Tahir b. ‘Âşûr’un, tefsirindeki istişhâd yöntemi ele alınmıştır. Çalışmada öncelikle istişhâdın anlamı, Arap dilinde kullanılan istişhâd kaynakları ele alınmıştır. Ayrıca İbn ‘Âşûr’un

* Bu makale Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde devam etmekte olan doktora tez çalışmamdan türetilerek hazırlanmıştır.

** Öğr. Gör., Bingöl Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı, (abdullahbedeva@hotmail.com).

tefsirinde kullandığı istişhâd metodu ve uygulamaları işlenerek istişhâddaki yöntemi ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Arap dili, İbn ʻÂşûr, İstişhâd, Metod, Şiir.

Testımony in İnterpretatıon of Ibn Ashur

Abstract

As the Islamic religion spread over a large geography, Arabic language studies were initiated in order to prevent the corruption in the Arabic language. The Qur'an, Hadith, poetry and Arabic language were referenced in the works written within the framework of these studies and these were used as testimonials. The topic of testimony is important in determining the rules of the language, as well as in understanding and interpreting the Qur'anic verses accurately. Testimony, which was originally considered to be used to explain the strange words in Qur'an in the Companionship era, became common in later linguistic analyzes and interpretations of the verses. Testimony, which is one of the methods that are frequently used in philological interpretations, was also used in the interpretations by Ibn Ashur. The present study aimed to discuss the testimony methodology in the interpretations by Muhammad Tahir b. Ashur. In the study, we initially discussed the meaning of testimony, and Arabic resources of testimony. Then, we attempted to reveal the testimonial methodology of Ibn Ashır by discussing the he utilized in the testimony technique.

Keywords: Arabic language, Ibn Ashur, Testimony, Method, Poetry.

GİRİŞ

İslam dininin geniş coğrafyalara yayılması, Arap olmayanların İslam diniyle müşerref olmasına vesile olmuş ve bunun neticesinde Arap dilinde lahn denilen birtakım bozulmalar meydana gelmiştir. Bununla birlikte Arap olmayanların Kur'ân-ı okuyup anlamaya çalışmaları ve dildeki yetersizliklerinden dolayı Kur'ân âyetlerini yanlış okumaları, dile yönelik bir takım sıkıntıları beraberinde getirmiştir. Bütün bunların önüne geçmek için başka bir ifadeyle Kur'ân'ın dilini muhafaza etmek amacıyla dil çalışmaları başlamıştır. Bu çalışmalar yapılırken belli yöntemler takip edilmekteydi. Bu yöntemlerin en önemlilerinden birisi istişhâddır. İlk olarak Kur'ân'ın garip kelimelerini açıklamak için Arap şiirine başvurularak ortaya çıkan istişhâd daha sonra Arap dilcileri tarafından Kur'ân, Hadis ve Arap kelamının da istişhâd olarak kullanılmasıyla halka genişletilmiştir. Böylece, özellikle dil kurallarına delil olarak getirilen bir yöntem ortaya çıkmıştır.

1. İSTİŞHÂD'IN ANLAMI:

İstişhâd (اسْتِشْهَاد) kelimesi شَهِدَ kökünden türetilmiş bir masdar olup, hazır bulunmak, mevcut olmak, şahit getirmek, şahitlik etmek, görmek, göstermek, tayin etmek gibi anlamlara gelmektedir.[1] İstişhadın ıstılahi anlamı ise: Bir kelimenin anlamını, bir cümlenin doğru kullanılışını veya dile dair bir kuralın doğru olarak tespit edilmesini âyet, hadis veya dili bozulmamış Arapların kelamından deliller getirerek ispat etmektir.[2] Dolayısıyla istişhâd, garip bir kelimenin anlamını ortaya koymakta ve sarf, nahiv, belağât vb. gibi alanlarda kuralları tespit etmekte önemli bir konuma sahiptir. Ayrıca istişhad anlamında "İhticâc" ve "İstidlâl" terimleri de kullanılmaktadır.[3] İstişhad bir nevi tümevarım metoduyla genel bir hükme varmak amacıyla kullanılan bir önerme metodudur.[4] Zira istişhâd Arap diline dair genel bir kuralı tespit etmek için bir veya birkaç örnekle genel bir hüküm ortaya çıkarma yöntemidir. Arap dilinde ilk olarak ne zaman ve kim tarafından istişhâd yapıldığının tespiti zor olmakla birlikte ilk istişhâdın Kur'ân'ın garip kelimelerini açıklamak için Arap şiiri ve nesrinden şahitler getirilerek yapıldığı söylenmektedir.[5] Nitekim Nâfî b. Ezrak'ın, Kur'ân'da geçen bazı kelimelerin anlamına dair sorduğu sorulara Abdullah b. Abbas'ın Arap şirinden örnekler vererek açıkladığı aktarılmaktadır.[6] İlk olarak Kur'ân'ın garip kelimelerini açıklamak için ortaya çıkan istişhâd, daha sonraları Arap diliyle ilgili yapılan çalışmalarda kaidelerin tespitinde ve kelimelerin anlamlarının belirlenmesinde doğruluğuna güvenilen örneklerin getirilmesi ihtiyacına binaen gelişmiş ve bir metod halini almıştır. Dolayısıyla Arap kelamında iki temel amaçtan dolayı istişhâd yapılmaktadır. Birincisi, sarf ve nahiv gibi dil kurallarının tespitine yönelik istişhâd, ikincisi kapalı kelimelerin anlamlarını açıklamaya yönelik istişhâddır.

---

1 İbn Manzûr Ebu'l-fadl Muhammed b. Mukrim, "Şhd". *Lisanu'l-arab,* (Beyrût: Dâru sadr, ts.), 3: 238-243; Muhammed Murtaza el-Huseyin ez-Zebîdî, "Şhd". Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs, thk. Abdulaziz Mutır, (Matbaatu hukûmetu Kuveyt, 1414/1994), 8: 253.

2 Sâ'id el-Afgânî, *Fî Usûli'n-Nahv* (Beyrût: el-Mektebetu'l-islâmî, 1987), 6.

3 Yusuf Sancak, "Hadisin Arap Dili Temel Kaynakları içinde istişhâd ve edebi yönü Arap dili ve edebiyatına katkıları", *Ekev Akedemi Dergisi* 9/24 (2005):195.

4 Harun Öğmüş, "Arap Dili ve Tefsiriyle İlgili Şevahid Literatürü", *Sosyal Bilimler Dergisi* 5/10, (2015): 28;

5 Mehmet Reşit Özbalıkçı, "Arap Dilinde İlk İstişhad," *D,E,Ü, İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (1989): 369-383;

6 Durmuş, İsmail, "İstişhâd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (*Ankara: TDV Yayınları, 2001), *23: 397.*

2. İSTİŞHÂD KAYNAKLARI

Arap diline dair yapılan çalışmalarda bir kuralın tespit etmekte veya kelimelerin anlamlarını ortaya koymak için kullandıkları şevahid; Kur'ân-ı Kerim, Hadis, şiir ve bozulmamış Arap kelamından oluşmaktadır.

2.1. Kur'ân Âyetleriyle İstişhâd

Kur'ân-ı Kerim Allah'ın kelamı olması hasebiyle Arap dilinde en muteber söz olarak kabul edilmektedir. Bunun içindir ki Kur'ân-ı Kerim'de varid olan kelimeler en fasih kelimeler ve dilsel kullanımları da en muteber kullanımlar olarak kabul edilir.[7] Kur'ân'ın bu özelliği sebebiyle dilciler, Kur'ân'ın mütevatir, ahad ve şaz kıraatleri arasında ayırım yapmaksızın istişhâd edilebileceğini kabul etmişlerdir.[8] Ancak Zemahşerî (ö. 538/1143) ve Taberî (ö. 310/922) gibi kimi âlimler bazı kıraatlerin vecihlerini ret veya tenkid etse de onların bu tenkidleri kıraatlere değil nakledenlerin zaptına yöneliktir.[9] Onların bu yaklaşımları es-Suyûtî ve İbn Mâlik gibi dilciler tarafından eleştirilmiş ve bu tarz rivayetlerin de diğer kıraatler gibi sahih ve mütevatir bir şekilde nakledildiği söylenmiştir.[10] Dolayısıyla Kur'ân'ı Kerim bütün kıraat vecihleriyle Arap diliyle ilgili bütün alanlarda ittifakla birinci kaynak olarak kabul edilmiştir.

2.2. Hadislerle İstişhâd

Bütün dilciler, Hz. Peygamberin bütün Araplardan daha fasih olduğunu kabul etmesine rağmen Hadislerin Arap diline dair konularda istişhâd olarak kullanılması meselesinde ihtilaf etmişlerdir. Nitekim bu konuda üç farklı görüş vardır. Örneğin İsa b. Ömer es-Sakafî (ö. 149/766), Halil b. Ahmed el-Ferâhidî (ö. 154/771), Sibeveyh (ö. 180/769) ve el-Kissâî (ö. 189/805) gibi kimi dilciler, hadislerle istişhâdı kabul etmemişlerdir.[11] İsmail b. Hammad el-Cevherî (ö. 393/1003), İbn Fâris (ö.395/1004), İbn Cinnî (ö.392/1001), İbn Malik (ö. 672/1273) gibi dilciler ise delil olarak kabul etmeyenlerin öne sürdükleri gerekçeleri reddetmişler ve mutlak anlamda hadis ile istişhâd

---

7 Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed eş-Şafiî es-Suyûtî, *el-İktirah, fi usûli'nahvi,* thk. Abdulhakim 'Atiyye-Alauddin 'Atiyye (Daru'l-beyrûtî, 2006), 39

8 Suyûtî, *el-İktirah,* 39; Afğânî, *Fî Usûli'n-Nahv,* 29

9 Öğmüş, "Arap Dili ve Tefsiriyle İlgili Şevahid Literatürü", 29

10 Suyûtî, *el-İktirah,* 40

11 Bolelli, Nusrettin, "Nahivde Hadisle İstişhad", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5-6 (İstanbul, 1993): 166; Tural, Hüseyin, "Arap Dilinde Şiir ve Hadisle İstişhad Meselesi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (Erzurum, 1990): 71-72.

olabileceğini savunmuşlardır.[12] Üçüncü bir grup dilciler de orta bir yol izleyerek belli şartları taşıyan hadislerin istişhâd olarak kullanılabileceğini savunmuşlardır. Bunların başında ise eş-Şatibî (ö. 790/1388) ve es-Suyûtî (ö. 911/1505) gelmektedir.[13]

1.2.1. Hadislerle İstişhâdı Kabul Etmeyenlerin Delilleri

Hadislerle istişhâdı kabul etmeyenler birtakım gerekçeler öne sürmüşlerdir. Onların öne sürdükleri gerekçeler şunlardır:

a. Hadisler Hz. Peygamberden işitildiği gibi nakledilmemiştir. Zira hadisler genel olarak mana ile rivayet edilmiştir.[14] Dolayısıyla hadisler lafız olarak Hz. Peygamber'e ait olmadığı için hadisle istişhâd dil hatalarına sebebiyet verir.

b. Rivayet edilen bazı hadislerde lahn yapılmıştır. Zira hadisleri rivayet edenlerin çoğu Arap değillerdi. Dolayısıyla rivayet esnasında farkında olmadan birçok hata yapmaları ihtimal olduğu gibi çoğu zamanda fasih olmayan Arapçayı kullanabilmişlerdir.[15]

c.Bağdâdî *el-Hizâne* adlı eserinde üçüncü gerekçeyi mutekaddim Mısır dilcilerinin hadislerle istişhâd etmediklerini beyan etmektedir.[16] Dolayısıyla birçok dilci onlara uyarak hadisle istişhâdda bulunmamıştır.

1.2.2. Hadislerle İstişhâdı Kabul Edenlerin Delilleri

Hadislerle istişhâd edenlerin delilleri, kabul etmeyenlere verdikleri cevaplarla ortaya çıkmaktadır. Hadisle istişhâdı kabul edenlerin "hadislerin lafızlarıyla değil manalarıyla rivayet olduklarına" verdikleri cevap şöyledir: Hadislerin manayla nakil olmasının bir takım şartları vardır. Bu şartlardan en önemlisi dilleri bozulmamış ve Arap asıllı olan sahabe, tabiun ve fakihler gibi ravilerin nakil etmesidir.[17] Dolayısıyla hadisler manen rivayet olsa dahi rivayet edenlerin dillerinde bozulma olmaması ihticâc için yeterlidir. Ayrıca şiirler de rivayetlerle nakil olmuşlardır. Hadislerin rivayetinde gösterilen

---

12 Suyûtî, *el-İktirah,* 44

13 Tural, *"Arap Dilinde Şiir ve Hadisle İstişhad Meselesi"*, 71;

14 Suyûtî, *el-İktirah,* 44; Abdülkadir b. Ömer b. Bâyezîd el-Bağdâdî, *Hizânetu'l-edeb ve lubbu lubâbi lisâni'l-Arab,* thk. Abdusselam Muhammed Harun (Kahire: Mektebetu'l-hanci, 1997), 1: 9

15 Suyûtî, *el-İktirah,* 44; Bolelli, *"Nahivde Hadisle İstişhad"*, 167; Tural, *"Arap Dilinde Şiir ve Hadisle İstişhad Meselesi"*, 72

16 Bağdâdî, *Hizânetu'l-edeb,* 1: 9

17 Bolelli, *"Nahivde Hadisle İstişhad"*, 167;

titizlik şiirlerin rivayetinden daha sıkıdır. Şiirle istişhâdda bu husus etkili değilse hadisle istişhâd yapılmasına da engel olmaması gerekir.[18] Bununla birlikte Hz. Peygamber hayatta iken, Abdullah b. 'Amr b. 'Âs ve bazı sahabiler birçok hadisi yazarak kayda almıştır. Hadisleri ilk olarak tedvin eden muhaddislerin çoğunlukla h. II. asrın ilk yarısında tedvin ettikleri de nakledilmektedir. Dolayısıyla hadislerin büyük bir kısmı dilde bozulma meydana gelmeden önce kayda alınmışlardır. Bu da hadislerin istişhâd olarak kullanılması için yeterlidir.[19]

Hadislerle istişhâdın manilerinden birisi de hadislerde dil hatası olduğu şeklindeki iddialardır. İbn Malik "*Şevahidu't-tavhid ve't-tashih li muşkilati'l-cami'i's-sahîh*" adlı eserinde dil hatası olduğu iddia edilen bazı hadislerin dil açısından hatalı olmadıklarını delilleriyle tespit etmiştir.[20]

Şatibî, Suyûtî ve Muhammed Hıdır gibi orta yolu takip edenlere göre ise, istişhâd konusunda hadisler iki kısma ayrılır. Birincisi hadisleri nakledenin manaya dikkat edip lafza itina göstermedikleri hadislerdir. Bu hadisle istişhâd edilmez. İkincisi hadisi nakledenin lafzına dikkat ettikleri bilinen hadislerdir. Bu hadislerle istişhâd edilebilir.[21] Suyûtî bu konuda şöyle der: Hz. Peygamberin hadislerine gelince lafızla rivayet olunduğu sabit olan hadislerle istidlâl edilir. Bunlar da çok nadirdir. Zira hadisler çoğu zaman manayla rivayet edilmiştir.[22]

2.3. Şiirle İstişhâd

Şiir, gerek Arap dili gerek tefsir çalışmalarında istişhâd için başvurulan ikinci kaynaktır. Ancak Arap dilcileri kuralları tespit etmekte ve garip kelimelerin anlamlarını belirlemekte hangi şiirlerin kaynak olabileceği hususunda şairleri tabakalara ayırarak değerlendirmişlerdir. Yaptıkları bu değerlendirmeyi Arap diline dair yapılan çalışmalarda istişhad için ölçü kabul ederek hangi tabakadaki şairlerin şiirleriyle istişhâd edilebileceğine hükmetmişlerdir.[23] Şairler yaşadıkları döneme göre birkaç tasnife tabi tutulmuşlardır. Genel kabul gören tasnif şöyledir:

---

18 Tural, *"Arap Dilinde Şiir ve Hadisle İstişhad Meselesi"*, 73;

19 Bolelli, *"Nahivde Hadisle İstişhad"*, 167;

20 Geniş bilgi için Bknz. Cemaluddîn b. Malik el-Endelusî, *Şevahidu't-tavhid ve't-tashih li muşkilati'l-cami'i's-sahîh*, thk. Taha Muhsin (Mektebet İbn Teymiyye, 1413)

21 Mutayr b. Hüseyin el-Malikî, *Mevkifu ilmi'l-luğati'l-hadisi min usuli'n-nahvi'l-arabiyyi* (Yüksek Lisans Tezi, Cami'atu ummu'l-kura, ts.), 1423, 19

22 Suyûtî, *el-İktirah*, 43;

23 Nihad M. Çetin, *Eski Arap Şiiri* (İstanbul, 2011), 4-6

a. Birinci Tabaka, el-Cahiliyyûn: Bu tabaka İmruul'l-Kays, el-'Aşa, Tarafe b. el-Abd ve Antere gibi İslamiyet'ten önce yaşamış olan şairlerdir.

b. İkinci Tabaka, el-Muhadramûn: Bu tabaka Cahiliyenin son dönemi ve İslamiyet'in ilk döneminde yaşamış şairlerdir. Bunlar Lebîd (ö. 661), Hassan b. Sabit (ö.674) ve Ka'b b. Zuheyr (ö. 662) gibi şairlerdir.

c. Üçüncü Tabaka, İslamiyyûn: Bunlar aynı zamanda Mutakaddimûn olarak adlandırılmaktadırlar. Bu devrin şairleri İslâmî devrin ilk dönemi şairleri olan Cerir, el-Farazdak ve Zu'r-Rumme gibi şairlerdir.

d. Dördüncü Tabaka el-Muvelledûn: Bunlar aynı zamanda el-Muhdesûn olarak adlandırılmışlardır. Bunlarda 2. asrın ortalarından günümüze kadar gelen şairlerdir. Beşşar b. Burd bu tabakanın ilk şairi olarak sayılmıştır.[24]

İlk iki tabakanın şiirleriyle istişhâd etme konusunda bütün dilciler ittifak etmişler. Üçüncü tabaka şairlerin şiirleriyle istişhâd etme hususu ise dilciler arasında ihtilaf konusu olsa da genel görüş onların şiirleriyle istişhâd edilmesidir. Dördüncü tabakanın şiirleriyle istişhâd edilmeyeceği görüşü hâkim olmakla birlikte bu tabakanın şairleri içerisinde dilinin bozulmadığına inanılan şairlerin şiirleri ile istişhâd edilebileceği görüşü de mevcuttur.[25] Bu görüşü benimseyenlerin arasında olan ez-Zamahşerî, Ebu Temmâm Habib b. Evs'in (ö. h. 845) şiirleriyle istişhâd ediyor ve bu konuda şöyle diyor: "O, her ne kadar muhdes şairlerden olup dilde şiirleriyle istişhâd edilmese de sonuçta o, dil âlimlerindendir. Bu sebeple bana göre onun kendi sözleri, rivayet ettikleriyle aynıdır."[26] Her ne kadar Zamahşerî'nin bu sözleri dili bozulmayan muvelledûn şairlerin şiirleriyle istişhâd edilebileceğini yansıtsa da bu uygulama daha sonraki âlimleri de etkileyebileceği için eleştirilmiştir Muvelledûn şairlerin şiirleri lafza yönelik dil konularında istişhâd olarak kabul edilmemektedir. Ancak İbn Cinnî, belağât konularında bütün şairlerin şiirleriyle istişhâd edilebileceğini zira belağât ile alakalı konuların anlama yönelik olduğunu, anlamın ise bütün zamanlarda aynı olduğunu söylemektedir.[27] Her ne kadar şiirlerle istişhâd olabilmesi için şairlerinin ilk

24 Bağdâdî, *Hizânetu'l-edeb*, 1: 5-6;

25 Bağdâdî, *Hizânetu'l-edeb*, 1: 6-7;

26 Mahmud b. Ömer ez-Zamahşerî, *el-Kerşşâf*, thk. Ebu Abdillah ed-Dânî (Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-Arabi, 2016), 1: 76

27 Ebu'l-feth Osman, b. Cinnî, *el-Hasâis*, thk. Abdulhamid Hindavî (Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 2013), 79;

üç tabakadan olması gerektiği söylense de ehli badiye olan Arapların kelamı h. dördüncü asra kadar şahit olarak kabul görmüştür.[28]

es-Suyûtî söyleyeni bilinmeyen şiir veya nesir ile istişhâd olmayacağını belirtmektedir. Bunun nedeni olarak o nassın bir muvelled şaire veya dili fasih olmayan birine ait olabileceğini söylemektedir.[29] İbnu'l-Enbârî'nin öncülüğünü yaptığı ve bir takım dilciler tarafından desteklenen bu görüş, bazı âlimler tarafından kabul görmemiştir. Nitekim Bağdâdı "*el-Hizâne*" adlı eserinde bu hususu değerlendirirken şöyle demektedir: "Söyleyeni bilinmeyen bir şahid şayet muteber bir dil âlimi tarafından nakledilmiş ise delil olarak getirilmesinde bir sakınca yoktur. Bundan dolayı Sibeveyhi'nin *el-Kitab*'ında kullandığı beyitler, içerisinde söyleyeni bilinmeyen birçok beyit olmasına rağmen halef ve selefin itimat ettiği en sağlam şahitler olup kimse tarafından eleştirilmemiştir.[30]

2.4. Nesirle İstişhâd

Arap dilinde istişhâd olarak kullanılan kaynaklardan biri de nesirdir. Arap nesrinden kastedilen şiir dışında hutbe, mektup, hikmetli sözler ile mesel gibi sanatsal olan metinler ve Fasih Arapçayı yansıttığına kanaat getirilen kabilelerin gündelik hayatta konuştukları dildir.[31] Arap dilicileri Arap şiiriyle istişhâd ettikleri gibi Arap nesriyle de istişhad etmişlerdir. Ancak nesirin şiire nazaran istişhâdda daha az kullanıldığı bir gerçektir. Bunun bir takım sebepleri vardır. Bu sebeplerden bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

a. Genel olarak dilcilerin güveneceği cahiliye nesrinin fazla bulunmaması;

b. Sözlü nesrin, gündelik hayata yönelik olduğu için herhangi bir tetkike tabi tutulmadan ifade edilmesi, dikkat edilmeden konuşulabileceği ihtimalinden ötürü lafızlarda bir eksikliğin olması ihtimali;

c. Yazılı nesirlerin hem yaygın olmayışı hem de şiir kadar önem görmediği için daha sonraki zamanlara fazla aktarılmaması.

d. Arap toplumunda şiirin nesirden daha fazla ilgi görmesi ve dilcilerin haliyle şiire daha çok iltifat etmesi. [32]

---

28 Suyûtî, *el-İktirah,* 43;

29 Suyûtî, *el-İktirah,* 43;

30 Bağdâdî, *Hizânetu'l-edeb,* 1: 16-17;

31 İsmail Demir,*"İbn Mu'tî'nin Kitabu'l-fusûl fi'n-nahv adlı eserinde istişhâd" Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (Kars, 2015): 24;

32 Muhammed Rıza İyad-Ahmed Celâyilî, "Mekanetu'n-nesri'l-Arabiyyi fi'l-ihticaci'l-

Hangi Arap kabilelerin lehçeleriyle ve nesriyle istişhâd edileceğine dair bir kısım tartışmalar olmuştur. Lehçelerin istişhâd olarak kullanılabilme kriterlerinin belirlenmesinde, kabile mensuplarının yaşadığı dönem, Arap olmayan toplumlarla olan yakınlığı, bulundukları bölgeler, diğer toplumlarla olan münasebetleri ve kullandıkları dilin fesahati gibi bazı kriterler göz önünde bulundurulmuştur. Zaman olarak h. ikinci asrın yarısına kadar bütün kabilelerin lehçeleriyle istişhâd edilebileceği konusunda dilciler ittifak etmişlerdir. Kabileler arasında ise Kureyş, dili daha kolay ve fasih olduğu için istişhâd konusunda sıkça başvurulan kabile olmuştur. Ayrıca Kays, Temim, Esed, kabileleri dil konusunda en çok başvurulan kabilelerdir. Huzeyl, bazı Kinâne kabileleri ve Tayy kabilelerin lehçeleriyle de istişhâd edilmiştir.[33] Yabancı toplumlardan daha fazla etkilenmiş oldukları ihtimaline binaen, Yunanlılar’a komşu olan Tağlib, İran’a komşu olan Bekir kabilesi ve Arap olmayan toplumlara komşu olan diğer kabilelerin lehçeleriyle[34] istişhâd edilmesi uygun görülmemiştir.

3. İBN ‘ÂŞÛR’UN TEFSİRİNDE İSTİŞHAD

İlk dönemden itibaren yazılmış tefsirlerde âyetler farklı açılardan ele alınmış ve başta Kur’ân âyetleri olmak üzere hadis, şiir, emsâl ve Arap kelamı istişhâd olarak kullanılmıştır. Son dönemlerde yazılmış önemli tefsirlerden biri olan İbn ‘Âşûr’un *et-Tahrîr ve’t-tenvîr* adlı eserinde de âyetler açıklanırken istişhâda sıkça başvurulmuştur. İbn ‘Âşûr’un tefsirinde takip ettiği istişhâd yöntemini sırasıyla Kur’ân ile istişhâd, hadis ile istişhâd, şiir ile istişhâd, mesel ile istişhâd ve lehçeler ile istişhâd olarak incelenecektir.

3. 1. Kur’ân Âyetleriyle İstişhâd

İbn ‘Âşûr tefsirinde âyetleri ele alırken büyük oranda Kur’ân âyetlerinden faydalanmakta ve tefsirini yaptığı âyetleri, belağât,[35] nahiv,[36] sarf[37] iştikak ve kelime anlamları[38] bakımından incelerken benzer ifadeleri içeren baş-

luğaviyyi ve mukarenatuhu bi’ş-ş‘iri,” *Mecelletu’l-eser/athar* 22 (2015, y.y): 69-72

33 Afgânî, *Fî Usûli’n-Nahv,* 20-21; Durmuş, *“İstişhaad”,* 396

34 Durmuş, *“İstişhâd”,* s. 396; Demir, *,”İbn Mu‘tî’nin Kitabu’l-fusûl fi’n-nahv adlı eserinde istişhâd”,* s. 24.

35 İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr (*Beyrût: Müessesetu’t-tarih, ts.), 1: 122, 269; 9: 114.

36 İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr,* 2: 93-94; 30: 29, 31: 66-67,

37 İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr,* 2: 251; 17: 29;

38 İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr,* 3: 33; 5: 36; 9: 100; 7: 16; 20: 61, 64; 21: 21; 30: 30;

ka âyetlerle istişhad getirerek tefsir etmeye çalışmaktadır. İbn ʻÂşûr'un, Kur'ân'la istişhâdı sadece dil konularıyla sınırlı kalmayıp, bağlam açısından benzer âyetler arasındaki ince nüansları ortaya koymak,[39] aralarında zahiren çelişki bulunan bazı âyetleri bağdaştırmak[40] ve birçok âyette benzer ifadelerin kullanımı ve bu ifadelerin birbirini teyit ettiklerini izah etmek amacıyla da yapıldığı görülmektedir. Bazen bir âyetin tefsirindeki yaklaşımını ortaya koymaya çalışırken birden fazla âyetle istişhâdda bulunması,[41] onun tefsir yönteminde âyetlerle istişhâddaki yoğunluğunu ve bu istişhâd yöntemine verdiği önemi göstermektedir. İbn ʻÂşûr'un Kur'ân âyetleriyle istişhâdda izlediği yöntemin anlaşılması için bazı âyetlerle konuyu pratik olarak sunmamız faydalı olacaktır.

"Rabbinin sözü hem doğruluk hem de adalet bakımından tamamlanmıştır. O'nun sözlerini değiştirecek kimse yoktur. O, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir". (Enam, 6/115). İbn ʻÂşûr âyette geçen مبدِّل kelimesini, masdar olan تبديل kelimesi üzerinden açıklamaktadır. Bu kelimenin Bakara suresinin 61. âyetinde geçtiğini ve bu âyetin tefsirinde bu kelimenin mucerred fiilinin bulunmadığını ve asıl maddesinin تَبْديلٌ olduğunu söylemektedir. Daha sonra bu kelimenin asıl anlamının "*bir şeyi başka bir şeyin yerine koyarak değiştirme*" olduğunu ifade etmekte ve bu değiştirmenin bir şeyi, zat, sıfat veya mecazi olarak iptal ederek değiştirme anlamına gelebileceğini söylemektedir. Zata yönelik değiştirme/tebdil anlamı için İbrahim suresinin 48. âyetini,[42] sıfata yönelik değiştirme/tebdil anlamı için Nur suresinin 55. âyetini,[43] iptal etmek, nakzetmek ve muhalefet etmek anlamı için Fetih suresinin 15. âyetini[44] istişhâd olarak kullanmaktadır.[45]

وَكَأَيِّنْ مِنْ نَبِيٍّ قَاتَلَ مَعَهُ رِبِّيُّونَ كَثِيرٌ فَمَا وَهَنُوا لِمَا أَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَمَا ضَعُفُوا وَمَا اسْتَكَانُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ

---

39 İbn ʻÂşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, *8:* 42.

40 İbn ʻÂşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 12: 120-121.

41 İbn ʻÂşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 15: 102

42 /يَوْمَ تُبَدَّلُ الأَرْضُ غَيْرَ الأَرْضِ وَالسَّمَاوَاتُ وَبَرَزُواْ للّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ "O gün yer başka yere, gökler de başka göklere dönüştürülecek, insanlar gücüne karşı durulamaz olan bir tek Allah'ın huzuruna çıkacaklardır.".

43 /وَلَيُبَدِّلَنَّهُم مِّن بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا "ve onları korkularından sonra güvene çevireceğini… (vadetti)"

44 /يُرِيدُونَ أَن يُبَدِّلُوا كَلَامَ اللَّهِ "Allahın Kelamını değiştirmek (muhalefet etmek) istiyorlar".

45 İbn ʻÂşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 7: 16-17.

«Nice peygamber vardır ki onunla birlikte birçok Allah erleri savaştılar. Allah yolunda başlarına gelenlerden ötürü gevşemediler, yılmadılar, boyun eğmediler. Allah, sabredenleri sever”. (Âli’İmran, 3/146) mealindeki âyette geçen “kesirun”(كَثِيرٌ) ifadesinin “Ribbiyyûne” kelimesine sıfat olduğunu söylemektedir. Ancak “kesir” kelimesi müfred/tekil olmasına rağmen cem’/çoğul olan bir kelimeye sıfat olmuştur. Zira “kesir” (كَثِيرٌ) ve “kalil” (قَلِيلٌ) kelimelerinin mevsufları “şey” (شَيْءٍ) lafzının muamelesini görmektedir. Dolayısıyla bu kelimelerin mevsuflarına mufred muamelesi yapılmaktadır. Bu açıklamasına Nisa suresinin 1. âyetini,[46] Bakara suresinin 109. âyetini,[47] Enfal suresinin 26. ve 43. âyetlerini[48] delil olarak getirmektedir.[49] Böylelikle ibn ‘Âşûr âyetteki bu kullanımı dil açısından izah ederken farklı âyetlerde geçen benzer ifadeleri istişhâd olarak kullanmaktadır.

وَاذْكُرُواْ إِذْ أَنتُمْ قَلِيلٌ مُّسْتَضْعَفُونَ فِي الارْضِ تَخَافُونَ أَن يَتَخَطَّفَكُمُ النَّاسُ فَآوَاكُمْ وَأَيَّدَكُم بِنَصْرِهِ وَرَزَقَكُم مِّنَ الطَّيِّبَاتِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

“Ve siz; yeryüzünde az (sayıda) olduğunuzu, aciz, güçsüz olduğunuzu hatırlayın. İnsanların sizi yakalamasından korkuyordunuz. O zaman sizi barındırdı (yer sahibi yaptı) ve sizi yardımı ile destekledi ve sizi tayyib rızıkla (helâl, temiz rızıklardan) rızıklandırdı. Umulur ki böylece siz şükredersiniz”.(Enfal, 8/26)

İbn ‘Âşûr âyette geçen يَتَخَطَّفَ kelimesini açıklarken التخطّف kelimesini “hızlıca almak” şeklinde anlamlandırır. Buradaki hızlıca almak ifadesi, “galip gelmek” anlamında mecazi olarak kullanıldığını söyler ve galip gelmek

---

46 يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُواْ رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُم مِّن نَّفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالاً كَثِيراً وَنِسَاء وَاتَّقُواْ اللّهَ الَّذِي تَسَاءلُونَ بِهِ وَالأَرْحَامَ إِنَّ اللّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا/“Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan, ikisinden birçok erkek ve kadın üretip yayan rabbinize itaatsizlikten sakının. Adını anarak birbirinizden dilek ve istekte bulunduğunuz Allah’a saygısızlıktan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir.”.

47 وَدَّ كَثِيرٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُم مِن بَعْدِ حَسَدًا مِنْ عِندِ أَنفُسِهِم مِّن بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ... /إِيمَانِكُمْ كُفَّاراً “Ehl-i kitap’tan çoğu, hakikat kendilerine apaçık belli olduktan sonra, sırf içlerindeki haset duygusundan ötürü, sizi imanınızdan vazgeçirip küfre döndürmek istediler.”.

48 ……..وَاذْكُرُواْ إِذْ أَنتُمْ قَلِيلٌ/ “Ve siz; yeryüzünde az (sayıda) olduğunuzu, ….... hatırlayın”. (Enfal, 8/26), …….إِذْ يُرِيكَهُمُ اللّهُ فِي مَنَامِكَ قَلِيلاً/ “Allah, sana uykuda onları az olarak gösteriyordu”. (Enfal, 8/43),

49 İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, 3: 244.

ise bir şeyi almaya benzediğini ifade etmektedir. Bu kelimenin hızlıca almak anlamına Bakara suresinin 20. âyetini, mecazi anlamına ise Ankebut suresinin 27. âyetini istişhâd olarak kullanmaktadır.[50]

2.2. Hadislerle İstişhad

İbn 'Âşûr'un tefsirinde kullandığı istişhâd kaynaklarından birisi de hadislerdir. İbn 'Âşûr'un hadislere müracaatı genel olarak âyetlerin tefsiri, dini hükümler ve mekasıd-ı şeria[51] gibi hususlarda olmakla birlikte, âyetleri dil açısından ele alırken de hadisleri istişhâd olarak kullanmaktadır. Bu husus, İbn'Âşûr'un dil konularında hadis ile istişhâd edilebileceğine dair görüşü kabul ettiğini göstermektedir. Zira müellif eserinde nahiv, sarf,[52] iştikak, [53] kelime anlamları[54] ve belağât[55] gibi dil alanlarında hadis ile istişhâd getirmektedir. İbn 'Âşûr, dil hususunda hadisle istişhâd edilip edilemeyeceği konusunda bir değerlendirmede bulunmamaktadır. Ancak şunu belirtmekte fayda vardır ki İbn 'Âşur, tefsirinde dilsel konularda hadisle istişhâdı diğer istişhâd kaynaklarına oranla daha az kullanmaktadır. Bu hususta İbn 'Âşûr'un hadislerle istişhâdda Şatibî ve Suyûtî gibi hadisi nakledenin lafzına dikkat ettiği bilinen hadislerle istişhâd edilebileği görüşünde olduğunu söylemek mümkündür. İbn 'Âşûr'un hadis ile istişhâdda bulunmasına aşağıdaki birkaç örnek verilebilir:

فَمَنِ اضْطُرَّ فِى مَخْمَصَةٍ غَيْرَ مُتَجَانِفٍ لِإِثْمٍ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ/"Kim, gönülden günaha yönelmiş olmamak üzere açlık halinde dara düşerse (haram etlerden yiyebilir). Çünkü Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir."(Mâide, 5/3) İbn 'Âşur, bu âyette geçen mahmese/مَخْمَصَة kelimesinin açlık anlamında olduğunu ve göbeğin incelmesi anlamında olan el-hames/الخَمَص kelimesinden türetildiğini söylemektedir. [56] Bu kelimenin açlık anlamında olduğuna şu hadisle istişhâd getirerek şöyle der: وفي الحديث تَغْدُو خِمَاصًا وتَرُوحُ بِطَانًا/ *"(o kuşlar) aç gider tok dönerler".*[57]

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ ذِى الْقَرْنَيْنِ قُلْ سَأَتْلُواْ عَلَيْكُم مِنْهُ ذِكْراً

50 İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 9: 74.

51 Bilgi için bknz. İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 16: 28-30.

52 İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 2: 473

53 İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 2: 530

54 İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 2: 82, 526; 3: 140; 199; 4: 154. 13: 128

55 İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 2: 460, 471

56 İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 5: 36.

57 Tirmizî, Zühd, 33

“Sana Zülkarneyn hakkında soru sorarlar. De ki: Size ondan bir hatıra okuyacağım.” (Kehf, 18/83) Bu âyette geçen “zilkarneyen” (ذي القرنين) ifadesi “iki boynuz sahibi” anlamındadır. İbn ‘Aşur bu ifadeyi açıklarken müfessirlerin bu isimlendirme hususunda farklı görüşlere sahip olduklarını bu hususta onların, hikâye, tarihi haberler ve ifadenin lafzi iştikakına dair birçok farklı görüşler aktardıklarını beyan etmektedir. Daha sonra bu ifadenin hakiki anlamdan ziyade mecâzî anlam olan sarkıtılmış saç örgüsü anlamında kullanıldığını ve “Karn” (قرن) ifadesinin Arapçada mecâzî olarak saç örgüsü anlamında yaygın bir şekilde kullanıldığını söyledikten sonra şu hadisle istişhâdda bulunmaktadır.

وفي حديث أمِّ عَطِيَّةِ فِي صِفَةِ غَسل ابنة النبي (صلى الله عليه وسلم) قالت أمُّ عطيَّة: فجَعَلْنا رَأْسَها ثَلاثَةَ قُرُونٍ

“Ummu Atiyye’nin Hz. Peygamberin kızını yıkama şeklindeki hadisinde Ummu Atiyye şöyle dedi; “Biz onun saçını üç örgü (kurûn) yaptık”.[58] Böylelikle sözü edilen kral saçını uzatıp örgü yapmıştır ve bunun için bu lakap ile anılmıştır.

فَرِحِينَ بِمَآ ءَاتَاهُمُ اللَّهُ مِن فَضْلِهِ وَيَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُواْ بِهِم مِّنْ خَلْفِهِمْ أَلاَّ خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلاَ هُمْ يَحْزَنُونَ

“Allah’ın, lütuf ve kereminden kendilerine verdikleri ile sevinçli bir halde, arkalarından gelecek ve henüz kendilerine katılmamış olan şehit kardeşlerine de hiçbir keder ve korku bulunmadığı müjdesinin sevincini duymaktadırlar.”(Âli ‘İmrân, 3/170) İbn ‘Âşûr, bu âyette geçen /اَلاَّ خَوْفٌ عَلَيْهِمْ ifadesindeki لا’nın nakıs fiil olan ليس’nin amelini gerçekleştirdiğini ve onun anlamında olduğunu söyler. Zira buradaki لا, إنّ’nin amelini yapan ve geneli nefyeden لا olmadığı için ismi de fathe üzere mebni olmamıştır. Ayrıca burada olumsuzluğun/nefyin genel olduğu açık olduğu için vahdetin olumsuzluğu söz konusu değildir. Bunun için لا/la’nin cinsi nefyeden edat olması ve isminin fetha üzere mebni olması söz konusu değildir. İbn ‘Âşûr bu değerlendirmesine Ummu Zer‘in hadisinde geçen şu ifadelerle istişhâd etmektedir:[59]

/زَوْجِي كَلَيْلِ تِهامَةَ لاحَرٌّ ولا قَرٌّ ولامَخافَةٌ ولاسَآمَةٌ»Eşim Tihame gecesi gibidir. Ne sıcaktır nede soğuktur, ne korkulur nede usanılır.»[60] Bu hadiste geçen لا kelimesi

58 İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, 8: 42; Hadis için Bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, thk. Şu’ayb Arnavut-Muhammed Na’im-İbrahim ez-Zeybek-Muhammed Berekât (Beyrût, Müessesetu’r-risâle, 2001) 45, 573.

59 İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, 3: 283.

60 Buhâri, Nikâh, 82

anlamca geneli nefyetmesine rağmen ليس gibi amel etmiş ve ismi mebni olmamıştır.

2.3. Şiirle İstişhâd

İbn ʻÂşûr'un Kur'ân'dan sonra tefsirinde en yaygın olarak kullandığı istişhâd şiirdir. Tespitlerimize göre İbn ʻÂşûr tefsirinde yaklaşık 2415 yerde şiir ile istişhâdda bulunmaktadır. İbn ʻÂşûr, şiir ile istişhâdda olması gereken kriterlere değinmemektedir. Ancak çoğu zaman, şiir ile istişhâdda genel kabul gören h. ikinci asrın ortalarına kadar olan şairlerin şiirleriyle istişhâdda bulunmuş olsa da başta Beşşâr b. Burd olmak üzere h. İkinci asırdan sonra yaşamış birçok şairin şiirleriyle istişhâdda bulunduğu görülmektedir. Örneğin Ebu Tayyip el-Mutenebbî (ö. m. 965), Ebu'l-'Ala el-Me'arrî (ö. m. 973) gibi şairlerin şiirleriyle istişhâdda bulunmaktadır. Ayrıca şiir ile istişhâdda tartışma konularından biri olan şairleri zikredilmeyen şiirlerle de istişhâd getirmektedir. Bu özellikteki şiirleri ne derecede kullandığı, âyetleri hangi açıdan değerlendirirken bu gibi şiirlerle istişhâd getirdiği ve bu hususta hangi dilcilerden etkilendiği gibi konuların detaylıca ele alınıp değerlendirmesi bu çalışmanın sınırlarını aşacağı ve mustakil bir çalışma olması gerektiği için detaylara girilmemiş farklı bir çalışmaya bırakılmıştır.

İbn ʻÂşûr, tefsirinde dile yönelik kelime anlamlarını izah ederken, âyetleri nahiv, sarf, belâğât ve iştikâk[61] yönünden ele alırken şiir ile istişhâd getirmektedir. Ayrıca âyetlerdeki mesajların daha iyi anlaşılması, âyetlerde geçen ve cahiliyye toplumlarıyla alakalı olayların yansıtılması, âyetlerdeki ifadeleri yorumlarken yorumu destekleyen yaşanmış olayların aktarılması gibi konularda da büyük oranda şiir kullanmaktadır. İbn ʻÂşûr'un şiir ile istişhâd örneklerinden bazıları şöyledir:

وَجَآءَ رَجُلٌ مِّنْ أَقْصَى الْمَدِينَةِ يَسْعَى قَالَ يامُوسَى إِنَّ الْمَلاَ يَأْتَمِرُونَ بِكَ لِيَقْتُلُوكَ فَاخْرُجْ إِنِّى لَكَ مِنَ النَّاصِحِينَ

"Şehrin öbür ucundan bir adam koşarak geldi. "Ey Mûsâ! İleri gelenler seni öldürmek için aralarında senin durumunu istişâre ediyorlar. Şehirden hemen çık. Şüphesiz ben sana öğüt verenlerdenim" dedi".(Kasas, 28/20)

İbn ʻÂşûr âyette geçen يَأْتَمِرُونَ kelimesini "istişâre ediyorlar" şeklinde anlamlandırdıktan sonra, bu kelimenin esasen itaat etti anlamında olduğunu söyler ve İmruu'l-kays'ın şu beytiyle istişhâd getirir:

61 İbn ʻÂşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 15: 65

وَيَعْدُو عَلَى الْمَرْءِ مَا يَأْتَمِرُ/"Kişiye, nefsine itaat etmesi zarar verir" [62]. Bu kelim - nin itaat etti anlamında iken istişare edenler birbirlerinin emirlerine itaat ettikleri için zamanla istişare etmek anlamında yaygın olarak kullanıldığını söyler.[63]

وَإِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ/"Ve eğer barışa meyl - derlerse, o zaman ona meylet ve Allah'a tevekkül et. Muhakkak ki O; en iyi işiten, en iyi bilendir". (Enfâl, 8/61)

İbn ʻÂşûr bu âyette geçen فَاجْنَحْ/meylet, kelimesinin anlamını ifade ederken bu kelimenin iştikakını yapar ve kuşun kanadı anlamında olan جَنَاح الطَّائِر ifadesinden türediği söylemektedir. Bu yaklaşımını pekiştirmek için anlama dair yorumlar yaptıktan sonra Nabiğa'nın (ö.604) savaşta ölen askerlerin cesetleri için bekleyen yırtıcı kuşları vasıflandırırken söylediği şu beyti şahid getirmektedir:

جَوَانِحُ قَدْ أَيْقَنَّ أَنَّ قَبِيلَهُ ... إِذَا مَا الْتَقَى الْجَمْعَانِ أَوَّلُ غَالِبِ/"Yırtıcı kuşlar, kesin ina - mışlar ki onun kabilesi - iki ordu karşı karşıya geldiğinde galip gelendir"[64]. İbn ʻÂşûr, âyette geçen فَاجْنَحْ kelimesinin "*meylet*" anlamında olduğunu ve kuşlarda iniş yaparken iniş yapacağı tarafa kanadıyla meylettiğinden dolayı onlar için kullanılan جوانح kelimesi kanat anlamında olan جناح kelimesinden müştak olduğunu söylemektedir.[65]

وَإِذَا مَسَّ الإِنسَانَ الضُّرُّ دَعَانَا لِجَنبِهِ أَوْ قَاعِدًا أَوْ قَائِمًا / "Ve insana bir darlık isabet ettiği zaman, yatarken, otururken veya ayaktayken Bize dua eder". (Yunus, 10/12) Müellif, bu âyette geçen لِجَنْبِه deki lam edatı على/üst anlamında olduğunu söylemektedir. Bu anlama delil olarak İsra suresi 19., Saffat 103. âyetlerini delil getirip Nisa 103, Âl-i ʻİmrân 190. âyetleriyle anlamı pekiştirdikten sonra şu şiir ile istişhâd getirmektedir:

فَخَرَّ صَرِيعاً لِلْيَدَيْن وِلِلْفَمِ تَنَاوَلَهُ بِالرُّمْحِ ثُمَّ انْثَنَى بِهِ

"Ona mızrağı batırdı sonra tekrar batırdı - hemencecik orada kolları üzerine yüzüstü düştü" [66]

---

62 İmruülkays b. Abis b. el-Münzir el-Kindi, *Divanu İmruu'l-Kays*, thk. Mustafa Abdu'ş-Şafî, (Beyrût: Daru'l-kutubi'l-ilmiyye, 2004), 68

63 İbn ʻÂşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 20: 35

64 Ebû Ümâme, Ziyâd b. Muâviye b. Dıbâb b. Câbir en-Nâbiga ez-Zübyânî, *Dîvan en-Nâbiga ez-Zübyânî,* thk. Kerem el-Bustânî, (Beyrût: Dâru Sadır, 1963), 10

65 İbn ʻÂşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 9, 147

66 Bu şiir Cabir b. Henna et-Tağlibî'ye aittir. Bknz. el-Mufaddal b. Muhammed b. Ya◉lâ

Bu şiirde geçen لِلْيَدَيْنِ وَلِلْفَمِ ifadesindeki "lam"ın üst anlamında olduğunu belirterek âyete istişhâd olarak kullanmaktadır.[67]

فَلاَ تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِ/"Artık onlardan korkmayın, Ben'den korkun". (Mâide, 3) Bu üslup hasır ifade etmektedir. İbn 'Âşûr bu ifadenin hasır üslubu olduğunu söyledikten sonra, normal hasır üslubu yerine nefiy ve ispat şeklinde iki cümleyle ifade edilmesindeki amaç her iki cümlenin (onlardan korkmayın benden korkun) anlamına dikkatleri çekmektir. Bu yaklaşıma şu şiiri şahid olarak getirmektedir:

تَسِيلُ عَلَى حَدِّ الظُّبَاتِ نُفُوسُنَا وَلَيْسَتْ عَلَى غَيْرِ الظُبَاتِ تَسِيلُ

"Bizim kanımız ancak kılıçların keskinliğiyle akar - Kılıçların keskinliği dışında akmaz" [68] bu beyitte şair sadece savaş meydanlarında öleceklerini evlerinde yatakların üzerinde ölmeyeceklerini vurgulamaktadır. Buradaki kasrı normal yöntem yerine her iki cümlenin ifade ettiği anlama vurgu yaparak ifade etmektedir.[69]

2.4. Mesellerle İstişhâd

Nahivciler, belâğâtçılar ve tefsircilerin önemli istişhâd kaynaklarından biri olan emsâl İbn 'Âşûr'un tefsirinde de şevâhidler arasında yerini almaktadır. Ancak şunu belirtmekte fayda vardır ki İbn 'Âşûr'un tefsirinde meseller ile istişhâd, diğer istişhâd kaynakları gibi fazla değildir. Aslında meseller ile istişhâdın azlığı sadece İbn 'Âşûr da olan bir durum değildir, zira ilk dönemden itibaren dil alanında yapılan çalışmalarda ve yazılan eserlerde meseller ile istişhâd şiire göre daha azdır. Bunun temel nedeni ise meseller, belli olaylara yönelik ortaya çıkan bir tür olduğu için Arap şiiri gibi yoğun olarak kullanılmamıştır.[70] Bundan dolayı denilebilir ki bu durum İbn 'Âşûr'un istişhâd yöntemine de yansımıştır. İbn 'Âşûr tefsirinde, âyetlerdeki

---

b. Salim, ed-Dabbî, *el-Mufaddaliyyât*. thk. Ahmed Muhammed Şakir-Abdusselam Muhammed Harun, (Kahire: Daru'l-Meârif, 1979), 212

67 İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 11: 33

68 İbn 'Âşûr bu şiiri 12 yerde istişhâd getirmiştir. Her istişhâd esnasında Simev'el el-Ezdî veya Abdurrahim el-Hârisî'ye ait olabileceğini söylemektedir. Ancak bu şiir, kaynaklarda Simev'el'e nisbet edilmektedir. Bknz. Ahmed b. Muhammed b. Abdirabbih el-Endelüslî, *el-'İkdu'l-ferîd*, thk. Mufîd Muhammed Kumeyha, (Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1983), 1: 92

69 İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 2: 403

70 Müşrif b. Ahmed Cem◉ân ez-Zehrânî, *Eseru'd-Delâlâti'l-Luğaviyye fi't-Tefsîr ı◡nde et-Tâhir b. Âşûr fi Kitâbihî; et-Tahrîr ve't-Tenvîr* (Doktora Tezi Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Usûlu'd-Dîn Fakültesi, (Mekke, 2006), 222

bazı kelimelerin anlamlarını izah ederken,[71] kelimelerin iştikakını yaparken ve âyetleri nahiv, sarf ve belağât gibi konularda ele alırken meselleri istişhâd olarak kullanmaktadır. İbn ‘Âşûr’un eserinde meseller ile istişhâddaki bazı örnekler şöyledir:

/ فَلَمَّا أَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ.قَالَ رَبِّ لَوْ شِئْتَ أَهْلَكْتَهُم مِن قَبْلُ وَإِيَّاىَ أَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ السُّفَهَآءُ مِنَّآ ....

“Onları o müthiş deprem yakalayınca (Musa) şöyle dedi:: «Ey rabbim! Dileseydin onları ve beni daha önce helâk ederdin. İçimizdeki beyinsizlerin işledikleri yüzünden bizi helâk edecek misin?”. (A’raf, 7/155) İbn ‘Âşûr bu âyetteki رَبِّ لَوْ شِئْتَ أَهْلَكْتَهُم ifadesini dil açısından ele alırken لو edatını iki farklı şekilde değerlendirmektedir. Birincisi لو in şart edatı olmasıdır. Bu durumda لو in cevabının أَهْلَكْتَهُمْ olacağını söyler ve mazi müsbet olan cevap cümlesinde lam edatının olmayışını da şart ve cevap cümleleri arasındaki anlamca sıkı bağdan dolayı olduğunu açıklamaktadır. İkinci yaklaşımı ise لو in temenni ifade eden edat olduğunu ve أهلكتهم cümlesi ise bir önceki شئت cümlesine bedel olduğunu söyler ve buna şu mesel ile istişhâdda bulunur: لَوْ ذاتُ سِوَارٍ لَطَمَتْنِي/“Keşke bilezik sahibi (hür kadın) bana tokat atsaydı”.[72]

يَاأَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُواْ لاَ يَحِلُّ لَكُمْ أَن تَرِثُواْ النِّسَآءَ كَرْهاً وَلاَ تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُواْ بِبَعْضِ مَآ ءَاتَيْتُمُوهُنَّ إِلاَّ أَن يَأْتِينَ بِفَاحِشَةٍ مُّبَيِّنَةٍ.....

“Ey iman edenler! Kadınlara zorla vâris olmanız size helâl değildir. Apaçık bir edepsizlik yapmadıkça, onlara verdiğinizin bir kısmını ele geçirmek için -evlenme ve boşanma konusunda- engel çıkarmayın” (Nisa, 4/19) İbn ‘Âşûr bu âyeti tefsir ederken مُّبَيِّنَةٍ (apaçık) kelimesindeki kıraat farklılıklarına değinmektedir. İbn Kesir, Ebubekir ve Halef gibi kıraat âlimlerin bu kelimeyi “ya” harfinin fethasıyla yani ismi meful olarak okuduklarını, bu kelimenin mutaaddi olan بين fiilinden türetildiğini ve “ortaya konmuş”, “aleyhinde şahit olarak kullanılmış” anlamında olduğunu söylemektedir. İkinci kıraat ise cumhurun kıraatidir. Onlar “ya” harfinin kesrasıyla yani ismi fail olarak okuduklarını ve تبين anlamında lazimi olan بين den türetildiğini söyler ve şu meseli şahit olarak kullanır:[73] بَيِّنَ الصُّبْحُ لِذِي عَيْنَين/ “Sabah, iki göz sahibi için

71 İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, 3: 251

72 İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, 8: 308; Mesel için Bknz., Ebu’l-Fadl Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. İsmail, el-Meydânî, *Mecme‘u’l-emsâl*, thk. Muhammed Muhyeddîn Abdulhamid (Matba‘etebetu’s-sünneti’l-Muhamediyye, 1955), 2: 93

73 İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, 4: 70

açığa çıkar"[74]. Yani buradaki بين fiili lazimî olan تَبَين anlamında kullanıldığına işaret ederek âyetteki cumhurun kıraatindeki yaklaşımına delil olarak kullanmaktadır.

2.5. Lehçelerle İstişhâd

İbn 'Âşûr, tefsirin altıncı mukaddimesinde kıraat konusunu ele alırken "Kur'ân yedi harf üzere inmiştir" hadisi bağlamında değerlendirmelerde bulunur ve bu konudaki farklı görüşleri nakleder. Bu konuda yedi harften kastın Arapların yedi lehçesi olduğu ve bu lehçelerin hangi kabileye ait olduğu hususundaki ihtilafları ele alır. Yine aynı konu bağlamında yedi harften kasıt, Kur'ân kelimeleri olduğu gibi muhafaza edilerek feth, imale, med, kasr, tahfif vb. telaffuz farklılıklarına dayalı yedi lehçe olduğunu söyler ve bu görüşün en iyi görüş olduğunu belirtmektedir. Ancak bu lehçelerin hangileri olduğu hususunda açıklama yapmamaktadır. İbn 'Âşûr tefsirinde çoğu zaman farklı kıraatler naklettiğinde kıraatteki kullanımın hangi lehçede olduğunu söyler[75]. Bununla birlikte çoğu zaman yaptığı dilsel tahlillerde de farklı kabilelerin lehçelerinden istişhâd getirir. İbn 'Âşûr tefsirinde başta Kureyş olmak üzere Temim, Esed, Kays, Huzeyl, Kinane ve Necd gibi birçok Arap kabilelerin lehçeleriyle istişhâd getirmektedir. Örneğin İbn 'Âşûr İbrahim suresi 35. âyetinde geçen اجْنُبْنِي kelimesinin sülasi mucered olan جنب (uzaklaştırdı) fiilinin emri olduğunu ve bu kullanımın Necd ehline ait olduğunu söyler. Ardından Hicaz ehli ise bu fiili sülasi mezidin birinci babından olan أجنبه veya ikinci babından olan جنَّبه şeklinde kullandığını ifade ettikten sonra burada Kur'ân'ın Necd ehlinin lehçesiyle indiğini söylemektedir.[76] Adiyat 6. Âyette geçen لكنود (çok nankör) kelimesini yorumlarken كند fiilinden türemiş mübalağa siğası olduğunu ve Arapların bu kelimenin anlamı hakkında farklı görüşte olduklarını aktarır. Bu kelimenin Muder ve Rebia lehçelerinde "Nimetlerde nankörlük eden", Kinane lehçesinde "Cimri", Kinde ve Hadremevt lehçelerinde ise isyankar anlamlarında olduğunu söyledikten sonra kelimenin anlamı Allaha karşı aşırı nankörlük anlamında olduğunu söyler.[77]

---

74 Meydânî, *Mecme'u'l-emsâl*, 2: 99

75 İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 25: 266; 26: 222

76 İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 11: 261

77 İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 30: 443

SONUÇ

İbn ʻÂşûr'un tefsiri, âyetleri büyük oranda dilsel tahlillerle açıklamasıyla ön plana çıkan tefsirlerdendir. Bunun içindir ki İbn ʻÂşûr, Taberî, Zemahşerî, İbn Atiyye ve Ebu Hayyan gibi birçok müfessirin başvurduğu istişhâda kendiside başvurmuştur. Genel olarak Arap dilcileri ve dil ağırlıklı müfessirlerde olduğu gibi Kur'ân âyetleri, şiir, hadis ve Arap kelamıyla istişhâd getirmektedir. Kur'ân ile istişhâdı yoğun bir şekilde kullanmakta ve kıraatler arasında fark gözetmeksizin şevahid olarak yer vermektedir. Hadis ile istişhâd meselesinde ise dini ve ahlaki konularda hadisleri çokça kullandığı halde dil konularında bu yoğunluğa pek rastlanmamaktadır. Bundan hareketle İbn ʻÂşûr'un hadisin dil konularında istişhâd olmasında temkinli davrandığı söylenebilir. Şiir ile istişhâd konusunda ise şevahid olarak kullanılması ihtilaflı olup hatta istişhâdı birçok dilci tarafından eleştirilen muvelledûn şaiirlerin şiirleriyle ve söyleyeni belli olmayan şiirler ile istişhâd etmektedir. Ancak bu gibi istişhâdların Zamahşerî gibi dilcilerde de bulunması ve bu gibi âlimlerin dil potansiyelinin şiirleri değerlendirebilecek seviyede olması muvelledûn şairlerin şiirleriyle ve kaili belli olmayan şiirlerle istişhâd getirmeleri normal bir durum olarak karşılanabilir. Meseller ve Arap lehçeleri de İbn ʻÂşûr'un kullandığı önemli kaynaklardır. Hangi Arap lehçeleriyle istişhâd olabileceği konusunu kritik etmeden birçok Arap lehçesini istişhâd olarak kullanmaktadır.

KAYNAKÇA

Afgânî, Sâ'id. *Fî Usûli'n-Nahv.* Beyrût: el-Mektebetu'l-islâmî, 1987.

Bağdâdî, Abdülkadir b. Ömer b. Bâyezîd. *Hizânetu'l-edeb ve lubbu lubâbi lisâni'l-Arab.* thk. Abdusselam Muhammed Harun. Kahire: Mektebetu'l-hanci, 1997.

Bolelli, Nusrettin. "Nahivde Hadisle İstişhâd", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5-6 (1993): 165-175.

Buhârî, Ebu Abdillah Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-sahîh.* thk. Mustafâ Dib elBûğâ. Beyrût: Dâru İbn Kesîr, ts.

Çetin, Nihad M. *Eski Arap Şiiri.* İstanbul, 2001.

Demir, İsmail, "İbn Mu'tî'nin *Kitabu'l-fusûl fi'n-nahv* adlı eserinde istişhâd" *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (2015): 16-35.

Durmuş, İsmail, "İstişhâd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23: 396-397. Ankara: TDV Yayınları, 2001.

Endelüslî, Ahmed b. Muhammed b. Abdirabbih. *el-'İkdu'l-ferîd.* thk. Mufîd Muhammed Kumeyha. Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1983.

İbn 'Âşûr, Muhammed et-Tahir. *Tefsiru't-tahrîr ve't-tenvîr.* Beyrût: Müessesetu't-tarih, ts.

İbn Cinnî, Ebu'l-feth Osman. *el-Hasâis.* thk. Abdulhamid Hindavî. Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 2013.

İbn Hanbel, Ahmed *el-Musned,* thk. Şu'ayb Arnavut-Muhammed Na'im-İbrahim ez-Zeybek-Muhammed Berekât, Beyrût: Müessesetu'r-risâle, 2001.

İbn Manzûr, Ebu'l-fadl Muhammed b. Mukrim. "Şhd". *Lisânu'l-arab.* 3: 238-243. Beyrût: Dâru sadr, ts.

İbn Malik, Cemaluddîn el-Endelusî. *Şevâhidu't-tavhîd ve't-tashîh li muşkilâti'l-cami'i's-sahîh*. thk. Taha Muhsin. Mektebet İbn Teymiyye, 1413.

İmruülkays b. Abis b. el-Münzir el-Kindi. *Divanu İmruu'l-Kays*, thk. Mustafa Abdu'ş-Şafî. Beyrût. Daru'l-kutubi'l-ilmiyye, 2004.

Meydânî, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. İsmail, *Mecme'u'l-emsâl.* thk. Muhammed Muhyeddîn Abdulhamid. Matba'etebetu's-sünneti'l-Muhamediyye, 1955.

Mufaddal b. Muhammed b. Ya'lâ b. Salim, ed-Dabbî, *el-Mufaddaliyyât*. thk. Ahmed Muhammed Şakir-Abdusselam Muhammed Harun. Kahire: Daru'l-Meârif, 1979.

Celâyilî, Muhammed Rıza İyad-Ahmed. "Mekanetu'n-nesri'l-Arabiyyi fi'l-ihticaci'l-luğaviyyi ve mukarenatuhu bi'ş-ş'iri," *Mecelletu'l-eser/athar* 22 (2015,): 69-72.

Mutayr b. Hüseyin el-Malikî, *Mevkifu 'ilmi'l-luğati'l-hadisi min usuli'n-nahvi'l-arabiyyi,* Yüksek Lisans Tezi, Camiatu Ummu'l-kura, 1423.

Müşrif b. Ahmed Cem'ân ez-Zehrânî, *Eseru'd-Delâlâti'l-Luğaviyye fi't-Tefsîr 'ında et-Tâhir b. Âşûr fi Kitâbihî; et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Doktora Tezi, Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, 2006.

Nâbiga ez-Zübyânî, Ebû Ümâme, Ziyâd b. Muâviye b. Dıbâb b. Câbir. *Dîvan en-Nâbiga ez-Zübyânî.* thk. Kerem el-Bustânî), Beyrût: Dâru Sadır, 1963.

Öğmüş Harun, "Arap Dili ve Tefsiriyle İlgili Şevâhid Literatürü", *Sosyal Bilimler Dergisi* 5/10 (2015) 27-45.

Özbalıkçı, Mehmet Reşit, "Arap Dilinde İlk İstişhad," *D,E,Ü, İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (1989) 369-383.

Sancak, Yusuf, "Hadisin Arap Dili Temel Kaynakları içinde istişhâd ve edebi yönü Arap dili ve edebiyatına katkıları", *Ekev Akademi Dergisi* 9/24 (2005) 191-208.

Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed eş-Şafiî. *el-İktirah, fî usûli'nahvi.* thk. Abdulhakim 'Atiyye-Alauddin 'Atiyye. Daru'l-beyrûtî, 2006.

Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, *el-Câmi'u's-sahîh,* Dâru İhyai turasi'l-Arabî, Beyrût, 1962.

Tural, Hüseyin, "Arap Dilinde Şiir ve Hadisle İstişhad Meselesi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (1990) 67-79.

ez-Zebîdî, Muhammed Murtaza el-Huseyin. "Şhd". *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs.* thk. Abdulaziz Mutır, 8: 252-261. Matbaatu hukûmetu Kuveyt, 1414/1994.

Zemahşerî, Cârullah Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Ömer. *Esâsu'l-belâğa.* Beyrût: Dâru ihyâi't-turasi'l-arabiyyi, 2001.